

ПОТЕНЦІАЛ РИБАЛЬСТВА У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті досліджено умови і сучасні особливості формування потенціалу глобального рибальства, узагальнено його закономірності та критичні проблеми аквакультури. Запропоновано модель формування глобального ринку риби і рибопродуктів, здійснено його позиціонування у структурі глобальних ринків. Охарактеризовано обсяги та специфіку формування попиту і пропозиції на рибопродукцію, проаналізовано їх видову та географічну структури. Показано масштаби вилову риби за групами країн із зростаючою, спадаючою, стабільною, нестабільною та епізодичною динамікою.

Ключові слова: глобальна економіка, глобальне рибальство, водні біоресурси, аквакультура, рибна індустрія, ринок риби і рибопродуктів.

LUKYANENKO O.

Agency of Fish Industry of Ukraine

FISHERY POTENTIAL IN GLOBAL ECONOMY

The article examines conditions and current features of a formation of the global fishery potential. There are identified key contradictions between the scale of fishing and seafood in view of increasing rates of their consumption and the possibility of aquatic bioresources reproduction. Herewith we've specified the critical issues of fishing and aquaculture, caused by global climate changes, pollution of the world ocean, human impact on the aquasystem, poaching. Besides, we've proposed a model of a formation of the global market of fish and fishery products, reflecting the peculiarities of production organisation, primary processing, fishery products logistics, as well as fishing industry, where it passes secondary and further processing. This market has been positioned within the structure of global food markets, natural resources, land, finance, investment, innovations, labour. We've characterised the volume and specific features of the shaping of demand and offer to fishery products, we've analyzed their trivial and geographic structure. We've emphasised the importance of infrastructural and regulatory support for the effective functioning of fish and fishery products market. There is shown the scale of fishing according to groups of countries with increasing, declining, stable, unstable and episodic dynamics. Here you can see the world's leading exporters and importers of fish and fishery products, having a dominant influence upon domestic and global markets. Moreover, we've generalised laws of development of the global fishery market – assortment expansion and diversification, first of all, owing to aquaculture intensification, leadership of rather narrow circle of countries (i.e. the USA, Canada, the Russian Federation), using advantages of their geographical position with an exit to three oceans, technological and organisational progress of fishing industry, typical primarily to transnational companies.

Key words: global economy, global fishery, aquatic bioresources, aquaculture, fishing industry, fish and fishery products market.

Постановка проблеми. На розвиток сучасного глобального рибальства впливають як традиційні природно-географічні і кліматичні, так і новітні технологічні і організаційні фактори. Їх взаємодія зумовлює ключові тренди і пропорції попиту і пропозиції на ринку риби та рибної продукції, формує напрями модернізації його інфраструктури та конфігурацію регулювання. За таких умов потребується реальна оцінка потенціалу глобального рибальства з урахуванням, з одного боку, ресурсу аквакультури, а, з другого — проблем забруднення водного середовища та масштабного браконьєрства. Поглибленого дослідження потребує комплекс питань, пов'язаних із міжнародною торгівлею, продукцією рибальства і транснаціоналізацією галузі.

Метою роботи є дослідження потенціалу глобального рибальства та імперативів його розвитку, масштабів, структури та особливостей функціонування ринку риби і рибопродукції.

Аналіз останніх досліджень. Еволюція національних економічних систем, їх постійне функціонально-структурне оновлення і глобальна трансформація призводять, з одного боку, до диференціації наукового пошуку, наслідком чого стає поглиблене розмежування дослідницьких підходів, а з другого — до поглибленої дифузії фахових наук. Консолідоване взаємне доповнення й збагачення дослідних платформ стає все більше важливим аргументом об'єктивізації трендів розвитку економіки рибальства у форматах економіки океанів, морської економіки, блакитної економіки, біоекономіки.

Дослідження різномайтої системи рибальства в глобальному природному та продовольчому середовищі попри переважачі селективні підходи носить міжсистемний та міждисциплінарний характер і потребує застосування збалансованої методології. З огляду на це, S. Rascoe звертає увагу на зростаючу роль економіки в менеджменті морського довкілля у поєднанні із використанням переваг економічного аналізу [1]. Певною мірою з ним солідаризуються L. Anderson, який ретельно обґрунтовує власну точку зору стосовно методології рибної економіки, її структурної основи та методики дослідження руху створених товарів і грошей у цій надзвичайно складній і, подекуди, заплутаній сфері відтворення і споживання [2]. Найбільш повну аналітику стану світового рибальства і аквакультури щорічно надає ФАО, визначаючи не тільки основні тренди, а й проблеми та актуальні пріоритети [5]. Разом із тим, суперечливою залишається міжнародна і національна статистики, на чому акцентують увагу дослідники О. Булатов, Б. Котенев, А. Кровнін [6]. А. Глубоков, Г. Золотухін, С. Левашова наголошують на необхідності прискореної цифровізації інформаційної бази стосовно рибальства, збереження та відновлення водних біоресурсів [4].

У організаційно-економічному аспекті рибальство вирізняється певними дефініціями, значна частина яких ще й досі носить до кінця не встановлений алгоритм ідентифікації. Яскравим прикладом цього може слугувати рибний сектор (таку назву він отримав в ЄС), проте в США, Україні і цілому ряді інших країн він й досі ідентифікується як галузь. Натомість рибну індустрію слід розуміти як мега галузь, яка охоплює цілу низку субсекторів, різнорівневих обробних підприємств, трансферів, створених кінцевих продуктів та сформованих корпоративних колабораціоністських відносин. Тобто йдеться про цілком зрозумілий значно розширений формат рибальства, як відповідний між секторальний (міжгалузовий) вид бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Обмеженість і нерівномірний розподіл природних рибних ресурсів, за умов прискореного зростання чисельності населення планети, збільшення цінової доступності продукції рибальства внаслідок технологічного прогресу при значних соціальних асиметриях призвели до поглиблення існуючих та виникнення цілої низки нових суперечностей насамперед між обсягами вилову риби і морепродуктів та зростаючими темпами його споживання, розвитком аквакультури та інтенсивним виловом риби і молюсків в межах і поза межами існуючих морських економічних зон.

Глобально значимою проблемою став розвиток браконьєрства, яке впродовж періоду 2015—2020 рр. набуло суттєвого поширення насамперед в країнах що розвиваються, адже для багатьох з них незаконний вилов риби виявився хіба що не єдиним засобом для виживання.

Потенційно катастрофічних масштабів негативного впливу набуває забруднення світового океану мінеральними добривами, отрутохімікатами, пластиком, радіоактивними відходами, наслідками техногенних катастроф, випробуванням ядерної зброї (Нова Земля (РФ), атол Муруроа (Французька Полінезія), атомний полігон в Казахстані тощо). Важливим фактором глобального впливу на сучасний ринок рибальства є швидкоплинні кліматичні зміни, що призводять до руйнування напрямів традиційної міграції риб і, як наслідок, загибелі деяких морських тварин, адже харчовий ланцюжок багатьох істот гідросфери планети виявився розірваним та дезорієнтованим, а відтак шанси повноцінного відновлення морських ресурсів невпинно зменшуються.

Неоднозначну, а іноді й парадоксальну роль в сучасній моделі розвитку глобального рибальства відіграють новітні технології, які, з одного боку, зумовлюють високу продуктивність зростаючого аквакультурного субсектору економіки, проте, з другого — сприяють вилову значно більшої ніж раніше маси риби і морепродуктів, що суттєво впливає на її відроджу вальну спроможність. Так, глибока технологічна модернізація рибальства у 1960—1970 рр. (помповий вилов, створення потужних сейнерів, рибпромислових баз тощо) призвела до катастрофічного зменшення всього рибного потенціалу.

Водночас, глобальне рибальство, в основі якого лежить вилов і первинна обробка риби та морепродуктів, зазвичай здійснюється із залученням сучасних (доступних) засобів вилову, очищення, збереження, транспортування та збуту відповідного типу харчових продуктів прямим і опосередкованим споживачам, завжди спиралося насамперед на наявність водних басейнів, центрів відтворення природних ресурсів, що мають місце далеко не у всіх країнах. З-поміж двох основних видів рибальства (промислове і любительське) слід виокремити також браконьєрство, наслідки якого відчувають на собі фактично усі країни, адже жорстке адміністрування та контроль за квотами з боку США та ЄС у зоні їх економічних інтересів зазвичай натикається на «поблажливе» ставлення урядів країн Екваторіальної Африки та Північної Азії до надмірної експлуатації найбільш продуктивних ділянок Світового океану.

У широкому розумінні рибальство доцільно розглядати як сегмент полі структурного глобального ринку (рис. 1)

Саме на рибному ринку формується попит і пропозиція на рибопродукцію, здійснюється купівля-продаж рибної групи товарів із сукупними інституційно-інфраструктурними регуляторними механізмами отримання комерційної вигоди та правилами додержання міжнародних зобов'язань щодо вилову риби, експортно-імпортних операцій тощо.

В сучасних умовах основними механізмами регулювання рибальства виступають: квотування (дозволені обсяги виловлювання за термінами та країнами); екологічні обмеження (забезпечення достатнього процесу відтворення, стандартизована якість виловленої риби, уникнення забруднення відходами наявних водойм, пряма заборона інтенсивних методів виловлювання, токсикологічне і радіологічне вимірювання якості продуктів); правові і морально-етичні обмеження (охоплюють договірну базу, урахування інтересів місцевого населення, питома вага якого в структурі споживання окремих видів морських продуктів є визначальною); субсекторальна регуляторна основа (передбачає обмеження вилову окремих видів риб і молюсків при можливому розширенні інших); інституційні рекомендації і поради глобальних і регіональних аналітичних і моніторингових місій (дослідницьких, експертних, розвитку, прогнозування, вирішення конфліктів); добровільні обмеження (учасники ринку самі вирішують як слід відноситись до процесів відтворення рибних ресурсів виходячи з конкретної ситуації в регіоні); політичні переваги (базуються на конвергенції позицій учасників переговорів щодо розподілу зон рибальства).

Слід особливо наголосити на наявності складних проблем політичного врегулювання глобального рибальства, котре локалізується в межах територіальних вод, зон економічних інтересів, ділянок вільного доступу, аквакультур них плантацій, внутрішніх водойм і штучних басейнів.

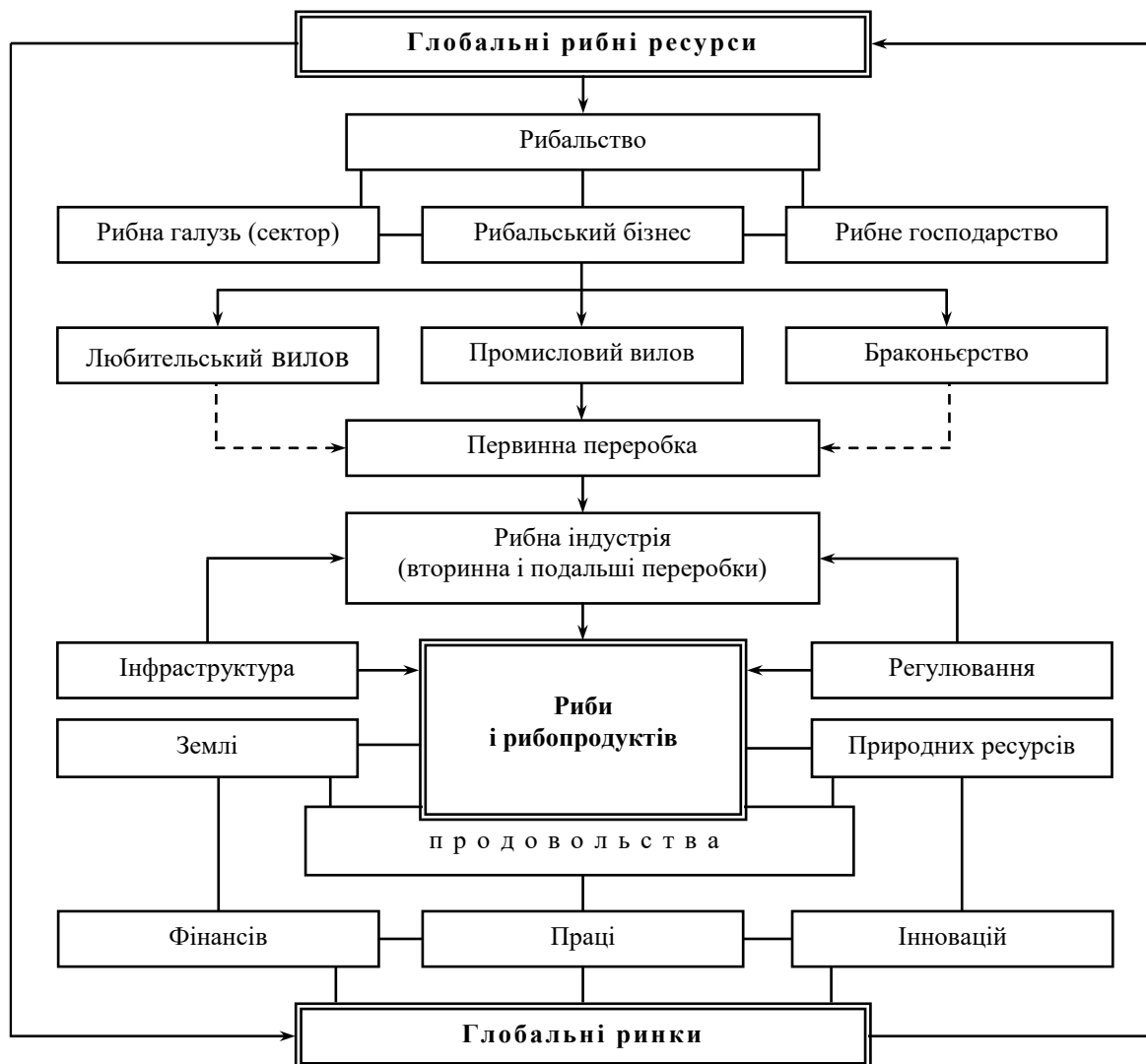

Рис 1. Модель формування глобального ринку риби і рибопродуктів

Загалом у світовій практиці превалює сповна обґрунтований, на наш погляд, підхід до оцінки зростаючих обсягів глобального вилову риби із відстежуванням глобальних тенденцій в усьому розмаїтті регулюючих і дозвільних механізмів та інструментів управління. Це сповна стосується регулярних даних Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН ФАО, до компетенції якої входять світове рибальство і аквакультура (табл. 1).

Таблиця 1

**Виробництво, використання і продаж продукції рибальства
і аквакультури (млн т., жива вага), 2018**

Роки	1986–1995	1996–2005	2006–2015	2016	2017	2018
Виробництво:						
• у внутрішніх водоймах	6,4	8,3	10,6	11,4	11,9	12,0
• у морях	80,5	83,0	79,3	78,3	82,1	84,4
Промислове рибальство, разом	86,9	91,4	89,8	89,6	93,1	96,4
Аквакультура:						
• у внутрішніх водоймах	8,6	19,8	36,8	48,0	49,6	51,3
• у морях	6,3	14,4	22,8	28,5	30,0	30,8
Аквакультура, разом	14,9	34,2	59,7	76,5	79,5	82,1
Світове рибальство та аквакультура, разом	101,8	126,6	149,5	166,1	172,7	178,5

Джерело: [5, с. 3]

Як впливає з таблиці, вилов риби (враховується лише промислове рибальство) упродовж 1986—2018 рр. зріс в 1,1 рази, натомість аквакультури у 5,5 разів. Разом це дає такі результати: якщо у 1986 р. сумарний вилов риби і аквакультури становив 101,8 млн т, то вже у 2018 р. — 178,5 (зростання в 1,75 разів) При цьому варто зазначити, що чисельність населення планети зросла в 1,4 рази і на кінець 2018 р. становив 7,6 млрд осіб. До цього варто додати й те, що зросло споживання на душу населення риби і аквакультур з 13,4 кг (1986 р.) до 20,5 кг (2018 р.). Ще більше вражаючі цифри демонструє експорт риби, який у 2018 р.

сягнув показника 164,1 млрд дол. США (зростання у 4,4 рази). При цьому варто зазначити, що і у 1986-му, і у 2018 р. питома вага експорту в загальному виробництві коливалась відповідно 34,3 % та 37,6 %. Звичайно, що подібного роду статистичні дані визначають глобальні тенденції, утім на країновому рівні вони можуть суттєво різнитися, що доволі показово демонструють дані таблиці 2.

Таблиця 2

**Країни-лідери виробництва продукції морського рибальства
(млн т., жива вага), 2018**

Країни	Роки							Питома вага у загальному обсязі, 2018
	1980-ті	1990-ті	2000-ні	2015	2016	2017	2018	
Китай	3,82	9,96	12,43	14,39	13,78	13,19	12,68	15
Перу	4,14	8,10	8,07	4,79	3,77	4,13	7,15	8
Індонезія	1,74	3,03	4,37	6,22	6,11	6,13	6,71	8
РФ	1,51	4,72	3,20	4,17	4,47	4,59	4,84	6
США	4,53	5,15	4,75	5,02	4,88	5,02	4,72	6
Індія	1,69	2,20	2,95	3,50	3,71	3,94	3,62	4
В'єтнам	0,53	0,94	1,72	2,71	2,93	3,15	3,19	4
Японія	10,59	6,72	4,41	3,37	3,17	3,18	3,10	4
Норвегія	2,21	2,43	2,52	2,29	2,03	2,38	2,49	3
Чілі	4,52	5,95	4,02	1,79	1,50	1,92	2,12	

Джерело: [5, с. 13]

Якщо у 1980-х рр. лідерами виробництва були Японія, США та Перу, то вже в 2018 р. на перше місце перемістився Китай з його найбільшою часткою у світовому вилові риби — 15 %. Далі йдуть Перу, Індонезія та Російська Федерація.

Утім зазначені обсяги сучасного рибальства відображають подекуди суперечливий характер національної і міжнародної статистики. Так, за самооцінкою статистичні дані ФАО можуть різнитися з національною статистикою, адже різними є підходи до верифікації отриманих числових результатів, рівнів заокруглення та конкритного оцінювання вилову риби. За оцінками Б. Котенева, О. Булатова, А. Кровніна російський вилов водних біологічних ресурсів (без урахування аквакультури і любительського рибальства) становив у 2018 р. 5 млн т., при цьому в економічній зоні РФ виловлювалось 76 % усіх продуктів, частка риби в економічних зонах іноземних держав становила 15,7 %, у відкритих районах океанів і морів — 5,3 % [6, с. 395]

Загалом, варто зауважити, що вирішення проблем інтенсифікації рибальства та розвитку аквакультури завжди спиратиметься на наявну зачасти нетранспарентну інформацію, яка вочевидь потребує модернізації на цифровій основі. Яскравим прикладом таких новітніх підходів в формуванні сучасних інформаційних систем і платформ може слугувати так звана АСФА (ASFA, Aquatic Sciences and Fisheries Abstracts), яка на думку дослідників С. Левашової, А. Глубокова, Г. Золотухіна сприяє: широкому інформаційному обміну в сфері біологічних досліджень; вивченню можливостей збереження та використання рибних ресурсів; щорічному поповненню бази даних; можливості швидкого і безоплатного отримання інформації online; набуттю високого ступеня доступності поточних даних [4].

Слід зазначити також, що сучасним трендом розвитку рибальства у багатьох країнах є спроби об'єктивізувати його процеси, зробити їх прозорими, забезпечити необхідний рівень відтворення рибних ресурсів. Доволі корисною і показовою для розуміння нових тенденцій може вважатися, на наш погляд, політика рибальства в ЄС, яка за всю історію існування цього інтеграційного угруповання пройшла широкомасштабну апробацію своєї сталості і вивірення механізмів та інструментів регулювання. Утім окремі дослідники ефективності цієї політики наводять свої аргументи на користь її постійної модернізації. Зокрема, у В. Ardy та Ali EL — Agraa йдеться про внутрішні квоти на рибальство у т.ч. щодо країн, котрі не мають виходу до моря (Австрія, Словаччина, Угорщина, Чехія, Люксембург) [7, р. 413]. На більш ретельному дослідженні еволюції рибної політики наполягають Н. Wallace та W. Wallace [8, р. 348]. Утім інтерес цих дослідників акцентується на неабиякому значенні розподілу зон вилову риби, показниках вилову, їх видовому складі, експортно-імпортних відносинах між основними гравцями глобального і європейського ринку, тобто є широкоформатним та універсальним.

Проведені ФАО щорічні дослідження значною мірою віддзеркалюють глобальну тенденцію різношвидкісного розвитку рибальства, що дозволяє експертам виокремити п'ять груп трендів динаміки вилову риби (табл. 3).

Варто зазначити, що пропоновані групи глобальної динаміки вилову швидше за все пов'язані з можливим квотуванням, а також із застосуванням селективних механізмів і інструментів політики рибальства. Так, країни ЄС переважно розміщені в групах зниження (Польща, Чехія), стабільного вилову (Фінляндія, Румунія) або ж до градації «відсутність чіткої тенденції» (Німеччина). Утім слід зауважити, що для світу характерним залишається подальше зростання обсягів вилову риби.

Слід зазначити, що важливе протиріччя у поглядах багатьох науковців і фахівців полягало у розумінні ефективності квот не лише на вилов риби, а й на її експорт. Разом з тим, не можна ігнорувати того, що окремі держави потребували значних обсягів імпорту й відповідної мотивації щодо його

ефективності. Саме такі глобальні гравці суттєво впливають на ринок рибацтва як у себе в країні, так і за її межами (табл. 4).

Таблиця 3

Тенденція різношвидкісного розвитку рибацтва

Динаміка вилову, 2007–2016 роки	Кількість країн	Сумарний вилов, тон	Питома вага, %	Країни зі значним впливом на динаміку в групі (>1 % сумарного вилова в групі)
Зростання вилову	37	6830955	58,7	Китай (34 %), Індія (21 %), Камбоджа (7 %), Індонезія (6 %), Нігерія, Російська Федерація, Мексика, Філіппіни, Кенія, Малаві, Пакистан, Чад, Мозамбік, Іран (Ісламська Республіка), Шрі-Ланка, Ефіопія, Конго
Зниження вилову	28	691672	5,9	Бразилія (33 %), Таїланд (27 %), В'єтнам (16 %), Туреччина, Мадагаскар, Японія, США, Перу, Польща, Чехія
Стабільний вилов	27	893401	7,7	Об'єднана Республіка Танзанія (35 %), Демократична Республіка Конго (26 %), Малі (11 %), Казахстан, Нігер, Фінляндія, Бенін, Венесуела (Боліварська Республіка), Ірак, Непал, Аргентина, Того, Румунія
Відсутність чіткої тенденції	17	1464573	12,6	Бангладеш (72 %), Єгипет (16 %), Замбія, Канада, Бурунді, Німеччина, Республіка Корея
Виключення з вибірки для аналізу	43	1756309	15,1	М'янма (50 %), Уганда (22 %), Гана (5 %), Лаоська Народна Демократична Республіка (4 %), Південний Судан, Сенегал, Судан, Центральноафриканська республіка, Гвінея, Камерун, Колумбія, Парагвай, Зімбабве, Мавританія, Туркменістан, Папуа-Нова Гвінея, Габон

Джерело: [5, с. 59]

Проведений аналіз певною мірою відбиває закономірності глобального ринку рибацтва, які умовно можна звести до наступних:

- по-перше характерним є його розширення і диверсифікація, які поєднуються як зі зростанням попиту на продукцію цієї групи товарів, так і на постійне збільшення пропозиції;
- по-друге, лідерство країн, що розвиваються, зумовлено їх великим попитом на відповідні продукти, натомість такі держави як США, Канада, РФ доволі ефективно використовують переваги свого географічного положення, зокрема вихід до трьох океанів (Північний Льодовитий, Атлантичний, Тихий);
- по-третє, окремі країни належать до лідерів як експорту так і імпорту водночас (США, Нідерланди), що зумовлено політикою диверсифікації бізнесу і макро-ризиків;
- по-четверте, країни ЄС (за виключенням Нідерландів) виступають за нарощування імпорту риби і рибопродуктів, а їх сумарна питома вага перевищує показник США;
- по-п'яте, країнове лідерство в рибацтві не може вважатися сталим, зважаючи на технологічний прогрес, політичні конфлікти, мінливі смаки споживачів, залежні від декларованої корисності рибних продуктів та відповідних рекламних акцій, що може суттєво вплинути на структуру ринку.

Таблиця 4

Провідні експортери і імпортери риби і рибопродуктів, у ціновому вираженні, 2018

Країни-експортери	Питома вага, %	Країни-імпортери	Питома вага, %
Китай	14,0	США	14,0
Норвегія	7,0	Китай	9,0
В'єтнам	5,0	Японія	9,0
Індія	4,0	Іспанія	5,0
Чілі	4,0	Італія	4,0
США	4,0	Франція	4,0
Нідерланди	4,0	Німеччина	4,0
Таїланд	4,0	Республіка Корея	4,0
Канада	3,0	Швеція	3,0
РФ	3,0	Нідерланди	3,0
Решта	48,0		40,0

Джерело: [5, с. 76]

Висновки/ Методологія визначення економічної системи, її елементів, секторів, чи сегментів має базуватися на теоретичній і прикладній ідентифікації, що стосовно рибацтва охоплює взаємодію природно-ресурсної і техніко-інфраструктурної бази, характер і специфіку оцінювання, регулювання та багаторівневого моніторингу із обов'язковим урахуванням глобальних трендів.

Глобальний потенціал рибальства слід розуміти як кількісне та якісне оцінювання обсягів, видового складу, прогнозованого і критично допустимого виловлювання риби і моллюсків, споживчих морських рослин. Основою визначення його критичних обсягів може слугувати балансовий метод, який враховує наявні об'єми, темпи вилову і відновлення, ступінь забруднення водойм і риби, природних і штучних втрат, вплив національних і міжнародних обмежувальних заходів та випадкових форс-мажорних явищ і процесів.

Суттєве зростання чисельності населення планети, зміна клімату та забруднення Світового океану, продовольча криза в країнах що розвиваються, активний розвиток рекреаційної сфери на узбережжі водойм, неефективно контрольоване браконьєрство призвели до зниження продуктивності рибальства, скорочення запасів водних біоресурсів в акваторіях окремих держав і, водночас, зростання темпів виловлювання риби в економічних зонах і територіальних водах багатьох держав світу.

Системне лідерство у морському рибальстві належить таким країнам як Китай, Перу, Індонезія, РФ, США. Водночас найбільшими імпортерами риби і рибопродуктів виступають США, Китай, Японія, Іспанія, Італія. Проведені ООН дослідження виокремлюють п'ять груп національних виробників в залежності від динаміки нарощування вилову (зростання, зниження, стабільність, відсутність чіткої тенденції, виключення), що дозволяє визначити основні тренди, оцінити орієнтацію і ефективність політик у цій сфері економічної діяльності.

Література

1. Pascoe S. Economics, fisheries, and marine environment. ISES, journal of marine science. 63:1-3 (2006).
2. Anderson L. Fisheries Economics. Vol. 1. Routledge. 2002.
3. Mackenzie W. C. An introduction to the economics of fisheries management. www.Fao.org/3/T0506E/T0506ED0htm#Тoc/
4. Левашова С., Глубоков А., Золотухин Г. Международная информационная система по водным наукам и рыболовству – АСФИС/АСФА. Труды Всероссийского научно-исследовательского института рыбного хозяйства и океанографии. 2018. Том 174. С. 198–202.
5. Состояние мирового рыболовства и аквакультуры. Меры по повышению устойчивости 2020. – Рим: Продовольственная и сельскохозяйственная Организация Объединенных Наций. — Рим: ФАО, 2020. 207 с.
6. Котенев Б., Булатов О., Кровнин А. Перспективы отечественного рыболовства до 2035 года в условиях меняющегося климата // Вопросы рыболовства. – 2019. – Том 20. – С. 395–435
7. Ardy B., EL – Agraa A. The Common Fisheries Policy / The European Union, Economics and Policies / Ed by Ali M. EL – Agraa. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007 – p. 411–420.
8. Wallace H., Wallace W., Leguesne Ch. The Common Fisheries Policy / Policy – Making in the European Union /Ed by Helen Wallace, William Wallace/ – Oxford: University Press, 2008 – P. 345–372.

References

1. Pascoe S. Economics, fisheries, and marine environment. ISES, journal of marine science. 63:1-3 (2006).
2. Anderson L. Fisheries Economics. Vol. 1. Routledge. 2002.
3. Mackenzie W. C. An introduction to the economics of fisheries management. www.Fao.org/3/T0506E/T0506ED0htm#Тoc/
4. Levashova S., Hlubokov A., Zolotukhyn H. Mezhdunarodnaia ynformatsyonnaia systema po vodnym naukam y rybolovstvu – ASFYS/ASFA. Trudy Vserossyiskoho nauchno-ysledovatel'skoho ynstituta rybnogo khoziaistva y okeanohrafyy. 2018. Tom 174. S. 198–202.
5. Sostoiyanye myrovogo rybolovstva y akvakul'tury. Mer po povyshenyiu ustoichyvosty 2020. – Rym: Prodovol'stvennaia y selskokhoziaistvennaia Orhanyzatsyia Ob'yedynennykh Natsyi. — Rym: FAO, 2020. 207 s.
6. Kotenev B., Bulatov O., Krovnyin A. Perspektivyv otechestvennogo rybolovstva do 2035 hoda v usloviyakh meniaiushchehosia klymata // Voprosy rybolovstva. – 2019. – Tom 20. – S. 395–435
7. Ardy B., EL – Agraa A. The Common Fisheries Policy / The European Union, Economics and Policies / Ed by Ali M. EL – Agraa. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007 – p. 411–420.
8. Wallace H., Wallace W., Leguesne Ch. The Common Fisheries Policy / Policy – Making in the European Union /Ed by Helen Wallace, William Wallace/ – Oxford: University Press, 2008 – P. 345–372.

Надійшла / Paper received : 17.07.2020
Надрукована / Paper Printed : 28.09.2020